

Katarzyna Nowak

MODEL SPOŁECZNEJ GOSPODARKI RYNKOWEJ A KONCEPCJA ZRÓWNOWAŻONEGO ROZWOJU

Gospodarka jest i będzie
funkcją systemu społecznego¹

1. Wstęp

Powiązania problematyki ochrony środowiska z tempem i kierunkiem rozwoju ogólnogospodarczego zostały dostrzeżone stosunkowo niedawno. Kryzys energetyczny lat 70. spowodował wiele zmian politycznych i uświadomił krajom uprzemysłowionym ich uzależnienie od zaopatrzenia w surowce oraz energię; zwrócono szczególną uwagę na problem nadmiernej eksploatacji zasobów naturalnych, a co za tym idzie, konieczność racjonalizacji i ekologizacji tego procesu. Badania naukowe wskazały nowe bariery ekologiczne o zasięgu ponadnarodowym, będące skutkami negatywnego wpływu wzrostu gospodarczego (dziura ozonowa, efekt cieplarniany). Globalny charakter zagrożeń ekologicznych sprawił, że wiele organizacji międzynarodowych rozpoczęło kampanie na rzecz promowania i wprowadzania idei ekologicznie uwarunkowanego rozwoju, z czasem zyskującego miano rozwoju zrównoważonego².

W nadaniu szczególnego rysu rozwojowi gospodarczemu, wzbogaceniu go o determinanty ekologiczne, a także uwzględnieniu szeroko pojętych elementów społecznych można upatrywać licznych podobieństw z opisem systemu gospodarczo-społecznego w rozszerzonym modelu społecznej gospodarki rynkowej – ekologicznej SGR.

2. Istota społecznej gospodarki rynkowej

Społeczna gospodarka rynkowa będąca koncepcją polityczno-ustrojową, według Alfreda Müllera-Armacka, który zdefiniował jej pojęcie już w 1947 r., polega na tym, by „w oparciu o wolną konkurencję w gospodarce łączyć swobodną ini-

¹ N. Luhmann, *Die Wirtschaft der Gesellschaft* Suhrkamp, Frankfurt/M. 1988, s. 60.

² B. Fiedor, R. Jończy, *Koncepcja rozwoju zrównoważonego i samopodtrzymującego się a globalne problemy ekologiczne*, [w:] *Ekologiczne aspekty rozwoju społeczno-gospodarczego*, red. J. Jagas, Opole 2001, s. 8.

cyjatywę z postępem społecznym, zapewnionym właśnie przez wydajność wolno-rynkową”³. „Społeczna” w odniesieniu do gospodarki rynkowej oznacza, że w przypadku wystąpienia nieprawidłowości w jej funkcjonowaniu trzeba próbować włączać w rynek te warstwy społeczne, które są z niego eliminowane.

Głównym zadaniem tej koncepcji jest stworzenie syntezy między celem wolności indywidualnej a celem społecznej integracji zachowań ludzkich. Konkurencja, jako najbardziej charakterystyczna cecha tego procesu, reguluje stosunki międzyludzkie w społeczeństwie, szczególnie w obszarze życia gospodarczego. Priorytetową funkcją konkurencji jest uwolnienie dużych zasobów potencjału ekonomicznego społeczeństwa, które zapewniają efektywność gospodarczą⁴. Społeczna gospodarka rynkowa jest nie tylko próbą połączenia racjonalności, efektywności i rozmachu gospodarki rynkowej z systemem zabezpieczeń społecznych i środków zmniejszających rażące dysproporcje społeczne, lecz także pewną ideą ładu społecznego i gospodarczego, opartego na dwóch podstawowych wartościach – wolności i sprawiedliwości społecznej⁵. Warto zaznaczyć, że rola państwa ma polegać przede wszystkim na stanowczym przeciwdziałaniu monopolom oraz dbałości o środowisko naturalne, prymacie całościowej polityki kształtowania sprzyjających instytucjonalnych i monetarnych warunków dla prywatnej inicjatywy i konkurencyjnego rynku nad odcinkowym interwencjonizmem oraz pierwszeństwem rozwoju nad redystrybucją⁶.

Społeczną gospodarkę rynkową sankcjonuje wiele zasad; najważniejsze dotyczą tworzenia, przez odpowiednie instytucje państwowe, logicznie spójnego i wzajemnie komplementarnego zespołu reguł i norm ramowych (tzw. pryncypiów szeroko rozumianego porządku), w obrębie którego zagwarantowana jest możliwość rozwoju działalności gospodarczej zgodnie z mechanizmem rynkowym, a zatem w warunkach wolnego rynku. Odnosi się to również do handlu zagranicznego oraz innych form współpracy gospodarczej z zagranicą⁷.

³ A. Müller-Armack, „Soziale Marktwirtschaft. Handwörterbuch der Sozialwissenschaften” 1956, t. IX, s. 390.

⁴ M.J. Thieme, *Społeczna gospodarka rynkowa*, C.H. Beck, Warszawa 1995, s. 10.

⁵ B. Klimczak, *Ład ekonomiczny w encyklice „Centesimus annus” a społeczna gospodarka rynkowa*, [w:] *Socjalna gospodarka rynkowa. Materiały konferencji naukowej Instytutu Ekonomii Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu*, Sosnowka 1993, s. 68-69; Zasada sprawiedliwości społecznej jest tutaj rozumiana jako niedyskryminujące traktowanie wszystkich uczestników rynku czy też znaczne szerzej – wszystkich członków społeczności. Ma to swoje odniesienie zarówno do stosunków panujących między poszczególnymi jednostkami – ich dostępu do rynku, zasobów (w tym naturalnych) możliwości samorealizacji, dobrobytu – jak i do interesów przyszłych pokoleń.

⁶ L. Balcerowicz, *Niemcy: od gospodarki „społecznej” do „przesocjalizowanej”*, Warszawa 1997, s. 295.

⁷ Szerzej o tym aspekcie: J. Misala, *Socjalna gospodarka rynkowa a uczestnictwo Niemiec w międzynarodowym podziale pracy*, [w:] *Współczesna społeczna gospodarka rynkowa” II Forum Gospodarcze Polska – Niemcy. Spotkania 2000 „Polityka i Gospodarka”*, Warszawa 2001, s. 69.

Najważniejsze zasady konstytuujące system to:

1. *Stworzenie funkcjonalnego systemu cenowego na rynkach towarów i usług* – chodzi to o stworzenie takich warunków popytu i podaży, by ani sprzedający, ani kupujący nie mógł na swoją korzyść wpływać na cenę rynkową. Domniemywa się istnienie takiej polityki gospodarczej państwa, która zabrania lub rezygnuje z określonych działań deprymujących i zakłócających ten mechanizm, jednocześnie stosując inne, np. sprzyjające rozwojowi konkurencji.

2. *Odpowiednio prowadzona polityka walutowa*, która zmierza do stabilizacji wartości pieniądza, zapobiegając trwałemu wzrostowi lub spadkowi cen. Zapewnienie prawidłowej, z tego punktu widzenia, ilości pieniądza w gospodarce powinno się odbywać dzięki automatycznym stabilizatorom, co gwarantuje niezależnie od osiągania krótkofalowych celów polityki gospodarczej.

3. *Zabezpieczenie wolnego dostępu do rynku*, zarówno przez zaniechanie państwowych metod zamykania rynku (zakazów przewozu, inwestycji), jak i przez zwalczanie działań prywatnych mogących ograniczyć udział podmiotów w procesie gospodarczym (porozumienia kartelowe).

4. *Prywatna własność środków produkcji*, co jest implikacją zdecentralizowanego planowania i kierowania podmiotami gospodarczymi w warunkach konkurencji. Jest to instrument porządkowy, sensowny z ekonomicznego i socjalnego punktu widzenia – monopol czy kartel może kryć w sobie niebezpieczeństwo nadużycia, ze szkodą dla ogółu.

5. *Powszechnie obowiązująca zasada pełnej odpowiedzialności właściciela*, która gwarantuje zapobieżenie przenoszeniu się konsekwencji własnych działań na innych uczestników życia gospodarczego. Ma to być gwarantem np. rozsądnego dysponowania kapitałem, odpowiedzialność zaś jawi się jako środek profilaktyczny przeciw jego trwonieniu. Inwestycje są tym rozsądniej podejmowane, im więcej odpowiedzialności za ich skutki ponoszą osoby podejmujące decyzje⁸.

6. By system konkurencji mógł działać efektywnie, konieczna jest *swoboda zawierania umów*, która może zostać ograniczona działaniami państwa jedynie wtedy, gdy jest wykorzystywana do ograniczania konkurencji.

7. *Zagwarantowanie stabilności gospodarczej w perspektywie krótko- i długoterminowej*, które pozwala jednostkom gospodarczym zminimalizować ryzyko oraz uniknąć drastycznych zmian warunków działania⁹.

Gospodarka może zaistnieć wyłącznie na bazie odpowiedniego porządku społecznego. Jednocześnie jej nieprawidłowe funkcjonowanie pociąga za sobą nieuchronnie destabilizację panujących stosunków – stąd legitymizacja dla interwencji państwowego¹⁰. Dopełnieniem wymienionych zasad konstytuujących są

⁸ A. Czech, *Repetytorium z ordoliberalizmu*, [w:] *Gospodarka w obliczu globalizacji – przegląd wybranych zagadnień*, red. K. Jędralska, L. Żabiński, PTE, Katowice 2003, s. 42-47.

⁹ M.J. Thieme, wyd. cyt., s. 17-20.

¹⁰ Szerzej na ten temat: R. Skarżyński, *Państwo i społeczna gospodarka rynkowa – główne idee polityczne ordoliberalizmu*, Instytut Studiów Politycznych PAN, Warszawa 1994.

regulacje mające charakter instrumentów korekcyjnych, decydujących o „porządkowej” funkcji państwa¹¹:

- zadaniem państwa popierającego konkurencję jest zapobieganie tworzeniu się monopolu w celu zmniejszenia tendencji do tworzenia władzy nad rynkiem. Tam gdzie monopol jest niemożliwy do uniknięcia, konieczna jest kontrola urzędów antymonopolowych,
- wskazane jest, by przedsiębiorstwo w obliczaniu swoich kosztów uwzględniało nie tylko koszty dotyczące *stricte* firmy, lecz także tzw. koszty zewnętrzne związane z kwestią zanieczyszczenia środowiska i kosztów ochrony środowiskowej; ma to swoje uzasadnienie w uwzględnianiu interesu innych jednostek gospodarujących, a także ludzi (np. ich kondycji zdrowotnej),
- kwestia podziału produktu społecznego w gospodarce rynkowej jest regulowana procesem konkurencji, nie zawsze odpowiadając obywatelskiemu wyobrażeniu sprawiedliwości – możliwe jest kształtowanie polityki dochodowej przez państwo instrumentami fiskalnymi (np. opodatkowanie progresywne).

Warto zwrócić szczególną uwagę na to, że, paradoksalnie, sam rynek może pełnić funkcje społeczne, o ile zostaną zachowane jego żelazne prawa. Działania mające na celu poddanie go kontroli państwa i uporządkowanie za pomocą różnych regulacji normatywnych służy nie tyle realizacji określonego kierunku polityki społecznej, ile zabezpieczeniu efektywnego działania podatnych na zakłócenia mechanizmów rynkowych. Osiągnięcie takiego *status quo* umożliwia odpowiedni postęp, rozwój, wzrost produktywności i jako efekt tych procesów – realizację właściwej, łagodzącej konflikty polityki społecznej¹². Zamiarem twórców społecznej gospodarki rynkowej było ograniczenie roli państwa do pomocy osobom w trudnej sytuacji materialnej, potrzebującym rzeczywiście wsparcia, a więc tym, które nie są w stanie sprostać warunkom wolnej konkurencji¹³.

Podsystem ekologiczny SGR

W literaturze przedmiotu podkreśla się czasami, że koncepcja społecznej gospodarki rynkowej, obiecującą przewyżczającą niedostatki liberalizmu ekonomicznego i interwencjonizmu państwowego, nie rozwiązuje współczesnych proble-

¹¹ D. Kopycińska, *Spółeczna gospodarka rynkowa w założeniach i w mentalności*, [w:] *Socjalne aspekty społecznej gospodarki rynkowej*, red. E. Okoń-Horodyńska, AE, Katowice 1996, s. 235 i n.

¹² R. Skarżyński, wyd. cyt., s. 146-147.

¹³ Doświadczenia Niemiec pokazują, iż z czasem polityka oddaliła się od tej zasady, polepszając w coraz większym stopniu sieć zabezpieczeń socjalnych, pomimo wzrastającego dobrobytu i coraz większych możliwości poszczególnych osób zatroszczenia się samodzielnie o swoją przyszłość. W ten sposób społeczna gospodarka rynkowa przekształcała się systematycznie w państwo opiekuńcze. Przymiotnik „społeczna” zyskał w pojęciu „społeczna gospodarka rynkowa” rolę dominującą. Szerzej na ten temat: R. Kroker, *Granice państwa socjalnego w czasach globalizacji – z perspektywy niemieckiej*, [w:] *Współczesna społeczna gospodarka rynkowa. IV Forum Gospodarcze Polska – Niemcy. Spotkania 2000*, Warszawa 2000).

mów gospodarowania przyrodą i czynnikiem ludzkim¹⁴. Analiza funkcjonowania ekologicznej socjalnej gospodarki rynkowej lub ekologicznych warunków brzegowych funkcjonowania socjalnej gospodarki rynkowej rozszerza podstawowe pojęcie SGR¹⁵.

Pojęcie społecznej gospodarki rynkowej jest ściśle związane z określonymi zobowiązaniami socjalnymi państwa, którymi są w szczególności:

- zabezpieczenie równości szans wszystkich obywateli w zakresie dostępu do podstawowych dóbr i usług ekonomicznych oraz czynników produkcji,
- zagwarantowanie społecznie akceptowalnego minimalnego standardu dobrobytu materialnego i socjalnego,
- zmniejszanie niesprawiedliwości społecznej przez wyrównywanie socjalnego poziomu życia,
- dążenie państwa do pełnego zatrudnienia i zrównoważonego wzrostu gospodarczego.

Zobowiązania te można rozpatrywać przez pryzmat ekologicznych warunków życia i pracy obywateli oraz funkcjonowania podmiotów gospodarczych. W tym kontekście możemy mówić o ekologizacji procesów gospodarczych *sensu largo*. Istotne włączenie celów ekologicznych, skutków i warunków rozwoju społeczno-gospodarczego może być postrzegane jako specyficzna operacjonalizacja zasady pełnej odpowiedzialności właściciela (jedna z zasad konstytuujących według Euckena) czy też zasady sprawiedliwości, rozumianej jako obowiązek dążenia państwa do swoistego interregionalnego egalitaryzmu ekologicznego¹⁶. Funkcjonowanie ekologicznej, społecznej gospodarki rynkowej zasadza się na ogólnych zasadach regulujących dziedzinę ochrony środowiska, a mianowicie na:

- zasadzie zapobiegania, która pozostaje w bezpośrednim związku z dążeniem do ekologicznej równości szans,
- zasadzie kooperacji, czyli współdziałania państwa, organizacji ekologicznych, obywateli oraz przedsiębiorstw w rozwiązywaniu problemów,
- zasadzie sprawcy, która koresponduje z nienaruszalnością godności ludzkiej oraz gwarancją własności prywatnej, wyznaczających państwu kierunek działań tworzenia prawnych gwarancji bytu materialnego i zachowania jakości środowiska.

Możemy zatem mówić o wyraźnej syntezie działań rynku z działaniem państwa, w której rezultacie wolne siły rynkowe mogą wkraczać w środowisko tylko

¹⁴ Krytyczną analizę systemu przedstawia M. Smejda w publikacji *Neoliberalizm czy neokeynesizm?*, [w:] *Spółeczna gospodarka rynkowa – szanse realizacji w Polsce*, red. E. Okoń-Horodyńska. AE, Katowice, 1992.

¹⁵ S. Czaja, B. Fiedor, *Spółeczna ekologiczna gospodarka rynkowa jako koncepcja współczesnej polityki ochrony środowiska (na przykładzie Niemiec)*, [w:] *Socjalna gospodarka rynkowa – jak to Niemcy?*, Fundacja im. Friedricha Eberta, Warszawa 1992, s. 6-16.

¹⁶ Tamże, s. 10.

w granicach określonych przez instytucje państwowe reprezentujące interes publiczny. W praktyce oznacza to np. administracyjne ustalanie imisji lub emisji¹⁷.

Model ekologicznej, socjalnej gospodarki rynkowej, obecny w rzeczywistości gospodarczej od prawie 15 lat, może być rozpatrywany jako „ekologiczne uzupełnienie” idei społecznej gospodarki rynkowej, wskazując na wagę i zakres problemów oraz działań związanych z ochroną środowiska na tle najważniejszych zasad ekonomicznych i społecznych gospodarki w warunkach wolnego rynku, będąc jednocześnie koncepcją szeroko rozumianej polityki ochrony środowiska.

Podsystem społeczny SGR

W społecznej gospodarce rynkowej rozwój jest poddany weryfikacji rynku, którego mechanizmom zapewnia się swobodę działania, a interwencjonizm państwowy ma charakter „humanizujący” ten proces. Należy podkreślić, że socjalna sfera może być określana niezwykle szeroko i oprócz klasycznego zabezpieczenia społecznego uwzględniać problematykę ochrony zdrowia, edukacji¹⁸ i kultury, co z punktu widzenia kształtowania wielkości, jakości i struktury kapitału ludzkiego dostarczanego gospodarce może mieć pełną legitymizację społeczeństwa finansującego *de facto* tę dziedzinę¹⁹.

Tak kształtowana sfera socjalna gospodarki może się stać strategicznym czynnikiem budującym przewagę konkurencyjną, swoistą makroekonomiczną inwestycją długofalową, która zdaje się zażegnywać potencjalne źródło konfliktu na styku społeczeństwo–gospodarka rynkowa i podkreśla jednocześnie współzależność działań polityki społecznej i gospodarczej. Budując katalog działań, który uwzględniałby trzy główne zasady – sprawiedliwość społeczną, bezpieczeństwo socjalne oraz postęp społeczny – do najważniejszych dziedzin aktywności polityki społecznej państwa, którą należy rozumieć jako socjalne uzupełnienie mechanizmu rynkowego, zaliczyć można²⁰:

1) zapewnienie odpowiedniego wskaźnika zatrudnienia siły roboczej, a w szczególności: utrzymywanie i tworzenie nowych miejsc pracy, poradnictwo zawodowe, pośrednictwo pracy, kształcenie przedzawodowe i zawodowe oraz doskonalenie zawodowe,

2) ochronę pracowników: ochronę stosunku pracy, BHP i ochronę przed ogólnymi niebezpieczeństwami, ochronę pracy nieletnich i kobiet,

¹⁷ J. Famielec, K. Górka, *Polityka ochrony środowiska*, [w:] *Socjalna gospodarka rynkowa – jak to robią Niemcy?*, Fundacja im. Friedricha Eberta, Warszawa 1992, s. 95-97.

¹⁸ Interesujące przykłady szerokiego ujęcia sfery socjalnej w gospodarce rynkowej prezentuje S. Szwedowski w publikacji *Polityka społeczna w dziedzynie rozwoju kształcenia i nauki*, [w:] *Socjalne aspekty społecznej gospodarki rynkowej*, red. E. Okoń-Horodyńska, AE, Katowice 1996, s. 133-148.

¹⁹ M. Osadnik, *Znaczenie społecznych wymiarów transformacji systemowej dla przyszłości krajów posocjalistycznych*, [w:] *Socjalne aspekty społecznej gospodarki rynkowej*, red. E. Okoń-Horodyńska, AE, Katowice 1996, s. 168.

²⁰ M.J. Thieme, wyd. cyt., s. 82.

3) politykę ochrony przed ryzykiem związanym z pracą, przez co rozumie się ubezpieczenie na wypadek bezrobocia, zapomogi dla bezrobotnych nie ubezpieczonych, ubezpieczenie chorobowe, ubezpieczenie emerytalne i rentowe,

4) redystrybucją dochodów drogą polityki podatkowej, płac, majątkowej, edukacyjnej oraz cenowej,

5) dodatkowe działania polegające na pomocy społecznej, polityce budownictwa mieszkaniowego, ochronie zdrowia czy kształtowaniu ochrony środowiska.

Jak wskazuje S. Swadźba²¹, istnieje pewna granica socjalnej strony gospodarki rynkowej, rozumiana jako sytuacja, w której korzyści z redystrybucji zrównają się ze stratami przez nią spowodowanymi. Niemożliwe jest dokładne określenie tego punktu krytycznego, na który wydatny wpływ mają wskaźnik podatków netto, udział sektora publicznego w gospodarce (problem wypychania inwestycji prywatnych) czy czynniki pozaekonomiczne – historia, tradycja, kultura społeczeństwa.

3. Koncepcja zrównoważonego rozwoju

Rozwój społeczno-gospodarczy musi być
zharmonizowany ze środowiskiem przyrodniczym²².

Pojawienie się i upowszechnienie modelu zrównoważonego rozwoju było spowodowane wieloma czynnikami, wśród których do najważniejszych można zaliczyć²³:

1) nasilenie się kryzysu energetyczno-surowcowego oraz rosnącego zanieczyszczenia i degradacji środowiska, co doprowadziło do krytyki dominujących kierunków w konsumpcji, produkcji i postępie technicznym;

2) próbę wypracowania nowego modelu rozwoju na podstawie połączenia różnorodnych aspektów wzrostu (ekologicznego, ekonomicznego, technologiczno-naukowego, świadomościowego);

3) określenie na nowo relacji człowiek–środowisko przyrodnicze, z potraktowaniem trwałego rozwoju jako konstrukcji nowej idei moralnej i społeczno-filozoficznej.

Zrównoważony rozwój społeczno-gospodarczy, w którym następuje proces integrowania działań politycznych i społecznych z zachowaniem równowagi przyrodniczej oraz trwałości podstawowych procesów przyrodniczych, gwarantuje

²¹ S. Swadźba, *Granice socjalnych możliwości społecznej gospodarki rynkowej. Wnioski dla Polski*, [w:] *Socjalne aspekty społecznej gospodarki rynkowej*, red. E. Okoń-Horodyńska, AE, Katowice 1996, s. 119.

²² W. Bojarski, *Koncepcja badań nad zharmonizowanym rozwojem społeczno-gospodarczym z poszanowaniem dóbr przyrody*, [w:] *Problemy rozwoju społeczno-gospodarczego z poszanowaniem dóbr przyrody*, Biuletyn Komitetu Ochrony Środowiska PAN, Wrocław–Warszawa 1988, s. 25.

²³ B. Fiedor (red.), *Podstawy ekonomii środowiska i zasobów naturalnych*, C.H. Beck, Warszawa 2002, s. 228 i n.

możliwość zaspokajania podstawowych potrzeb poszczególnych społeczności lub obywateli. Może być postrzegany jako taki kierunek rozwoju gospodarczego i powiązanego z nim rozwoju społecznego, który umożliwia utrzymanie stanu środowiska, a nawet jego restytucję oraz brak lub istotne ograniczenie negatywnych nieodwracalnych zjawisk w nim zachodzących, z jednoczesną eksploatacją zasobów naturalnych, realizacją inwestycji, tworzeniem techniki i technologii służących pomnażaniu gospodarczych, przyrodniczych i społecznych podstaw zaspokajania potrzeb obecnego i przyszłych pokoleń ludzi²⁴.

Zrównoważony rozwój jest również przedstawiany jako harmonizacja czterech ładów²⁵:

- ekonomicznego,
- społecznego,
- ekologicznego,
- przestrzennego,

co wyraźnie wskazuje na to, że na zrównoważony rozwój należy patrzeć nie jak na stan, ale proces, który wymaga kontroli i sterowania różnymi czynnikami, a zatem kwestią zasadniczą jest wybór linii rozwoju opartej na minimalizowaniu strat oraz maksymalizacji korzyści (optymalizacji)²⁶.

Gospodarowanie zasobami ekonomicznymi obejmuje kapitał pieniężny, kapitał uprzedmiotowiony oraz techniki i technologie umożliwiające powiększenie kapitału podporządkowane przede wszystkim kategorii efektywności ekonomicznej.

Przez pojęcie *harmonizowania ładu społecznego* rozumie się procesy powiększania i ograniczania wielkości zasobów ludzkich, kształtowanie ich jakości obejmującej stosunek do pracy oraz kwalifikacje, przeciwstawianie się procesom dehumanizacji i depersonalizacji, postrzeganie człowieka nie w kategoriach generowania zysku, ale w kategoriach podkreślających jego człowieczeństwo.

Gospodarowanie kapitałem przyrodniczym dotyczy norm korzystania z kapitału przyrodniczego oraz opracowania mechanizmów przeciwdziałających szeroko rozumianym procesom zawłaszczania tego kapitału, przez co rozumie się w szczególności:

- ochronę atmosfery przez mierzenie, poznanie i wyjaśnienie procesów zachodzących w atmosferze oraz przeciwdziałanie i łagodzenie negatywnych skutków tych procesów,
- ochronę wód śródlądowych, morskich i oceanów oraz racjonalne wykorzystanie i rozwój ich żywych zasobów,

²⁴ K. Dubiel, *Uwarunkowania przyrodnicze w planowaniu przestrzennym*, Wydawnictwo Ekonomia i Środowisko, Białystok 1998.

²⁵ T. Borys, *Teoretyczne aspekty konstruowania wskaźników ekorozwoju*, [w:] *Sterowanie ekorozwojem*, red. B. Poskrobko, Wydawnictwo Politechniki Białostockiej, Białystok 1998, s. 176.

²⁶ T. Bajerowski, *Obraz rozwoju zrównoważonego w portretach fazowych*, [w:] *Sterowanie ekorozwojem*, red. B. Poskrobko, Wydawnictwo Politechniki Białostockiej, Białystok 1998.

- zapobieganie nadmiernemu zużyciu energii dokonujące się zwłaszcza przez dążenie do poprawy relacji w ogólnym bilansie energetycznym między energią wejściową i wyjściową,
- ochronę bioróżnorodności biologicznej,
- wykorzystanie biotechnologii na rzecz zrównoważonego i trwałego rozwoju,
- racjonalne wykorzystanie złóż i kopalin, w tym odmaterializowanie produkcji i konsumpcji,
- odpowiednią gospodarkę odpadami.

Elementem spinającym procesy gospodarcze i społeczne jest przestrzeń. Harmonijny rozwój tego wymiaru ma polegać na kompleksowym planowaniu przestrzennym i zarządzaniu zasobami powierzchni Ziemi oraz zarządzanie ekosystemami wrażliwymi, przez co rozumie się przeciwdziałanie pustynnieniu i suszom, zrównoważony rozwój systemów górskich, promowanie trwałego i zrównoważonego rozwoju rolnictwa i wsi oraz urbanizację²⁷. Z takim ujęciem koresponduje prezentacja zrównoważonego rozwoju jako wiązki następujących celów:

- społecznych (zaspokojenie podstawowych potrzeb ludzkich, podnoszenie jakości życia przez zapewnienie godziwych warunków życia i modyfikację wartości społecznych, utrzymywanie różnorodności kulturowej),
- ekonomicznych (zapewnienie odpowiedniej ilości dóbr i usług, ograniczenie bezrobocia),
- ekologicznych (długoterminowe utrzymanie kapitału zasobów naturalnych i produktywności ekosystemów użytkowych, utrzymanie stabilności procesów ekologicznych i ekosystemów, ochrona bioróżnorodności biologicznej, zapewnienie wysokiej jakości środowiska).

Warto zwrócić uwagę, że w centralnym miejscu modelu zrównoważonego rozwoju stoi konstrukcja „trwałości” dotycząca nie tylko kwestii ekologicznych, ale także społecznych, politycznych i gospodarczych i definiowana w kategoriach normatywnych²⁸.

Patrząc przez pryzmat działań praktycznych (operacjonalizacji teorii), można stwierdzić, że zrównoważony rozwój oznacza²⁹:

a) holistyczne ujmowanie działań, zjawisk oraz zachowań gospodarczych, społecznych i przyrodniczych, dostrzeganie wzajemnych powiązań i zależności osiągania odpowiednich efektów w wymienionych sferach,

b) określenie priorytetów rozwojowych (konsumpcyjnych i produkcyjnych) rozumiane jako przystosowanie zestawu kryteriów ekonomicznych, ekologicznych i społecznych,

²⁷ B. Piontek, *Koncepcja rozwoju zrównoważonego i trwałego Polski*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2002, s. 55-60. W publikacji ukazano teoretyczny model rozwoju zrównoważonego i trwałego, szczegółowo opisując jego struktury, metodykę i konstrukcję.

²⁸ Szerzej na ten temat G. Dobrzański, *Dylematy trwałego rozwoju*, [w:] *Sterowanie ekorozwojem*, red. B. Poskrobko, Wydawnictwo Politechniki Białosockiej, Białystok 1998, s. 157-170.

²⁹ B. Poskrobko, *Zarządzanie środowiskiem*, PWE, Warszawa 1998, s. 21-22.

c) bilansowanie korzyści i strat w odniesieniu do trzech sfer – gospodarki, społeczeństwa i środowiska,

d) traktowanie środowiska przyrodniczego jako organicznej całości, która podlega, tak jak społeczeństwo czy gospodarka, ciągłym procesom rozwojowym o charakterze ewolucyjnym i rewolucyjnym.

Realizacja tych postulatów zależy od licznych uwarunkowań, które decydują o efektywności i pożądanym wynikach³⁰:

- nienaruszalności własności prywatnej i gwarancji dla prywatnej przedsiębiorczości,
- równości wobec prawa wszystkich podmiotów gospodarczych,
- skutecznego egzekwowania prawa,
- stabilności polityki finansowej, podatkowej i kredytowej gwarantujących bezpieczeństwo działania podmiotów gospodarczych,
- zmiany wzorców konsumpcji i postaw życiowych wobec środowiska,
- zmiany społecznych środków komunikowania się i wzmocnienie dostępu oraz wykorzystania informacji ekologicznych w procesach decyzyjnych.

Należy pokreślić, że realizacja wymienionych warunków zawiera w sobie konieczność pewnego interwencjonizmu państwowego wynikającego ze swegoistego braku autonomiczności modelu zrównoważonego rozwoju. Chodzi tutaj o nadwężenie doskonałości rynku, widzianej przez pryzmat interesów całego społeczeństwa oraz uwzględniającej czynnik czasu (interesy przyszłych pokoleń)³¹. Rynek wartościuje (tj. wyznacza cenę) dobra i usługi o użyteczności prywatnej, pomija natomiast wartościowanie dóbr publicznych, które mają istotne znaczenie dla jakości życia oraz warunków działalności podmiotów gospodarczych; wysyła fałszywe sygnały o rzadkości dóbr i efektywności społecznej procesów produkcyjnych, a posługiwanie się kryterium społecznym stoi w opozycji do kryterium mikroekonomicznego i mechanizmu rynkowego; powyższe stwierdzenia implikują trzecią niedoskonałość – deformację modelu konsumpcji, powstającego na podstawie cen ustalonych na rynku, nie uwzględniającego tego, że tańsze dobra konsumpcyjne są faktycznie droższe społecznie, niżby to wynikało z cen rynkowych, bo nie zawierają kosztów degradacji środowiska. Interwencjonizm państwa nie powinien jednak naruszać działania rynku w jego funkcji wymuszania efektywnego wykorzystania zasobów – pozostaje on nadal (rynek) głównym regulatorem alokacji zasobów i produkcji³². Działanie państwa powinno się skupiać na usuwaniu przeszkód w działaniu mechanizmów rynkowych, monitorowaniu stanu środowiska, rozwijaniu edukacji oraz wypracowaniu i stosowaniu systemu instrumentów wspierających działania w zakresie rozwoju zrównoważonego.

³⁰ S. Czaja, A. Becla, *Podstawy procesów gospodarowania*, AE, Wrocław 2002, s. 326-327.

³¹ J.S. Zegar, *Kierowanie zrównoważonym rozwojem społeczno-gospodarczym (ekorozwojem)*. Monografie i Opracowania 522, SGH, Warszawa 2003, s. 47 i n.

³² Tamże, s. 53.

Koncepcja zrównoważonego rozwoju opierająca się na dwóch podstawowych elementach – na rozwoju (wzrost dochodu *per capita*, poprawa stanu zdrowia, uczciwy dostęp do bogactw naturalnych, poprawa poziomu wykształcenia) oraz na trwałości, będącej gwarancją realizacji sprawiedliwości międzygeneracyjnej³³ – zakłada taki kierunek polityki gospodarczej państwa, który, oparty na racjonalnym gospodarowaniu zasobami środowiska przyrodniczego, nie dopuszcza do zachwiania równowagi między rozwojem gospodarczym a stanem środowiska naturalnego. Chodzi tutaj o optymalizowanie gospodarki przez stosowanie rozwiązań zapewniających wysoką jakość i trwałość produkowanych wyrobów, przy jak najniższym zużyciu szeroko rozumianych zasobów energii oraz przy możliwie najlepszej ochronie środowiska, trwały rozwój społeczno-gospodarczy oraz poprawę bytu społeczeństwa zapewniając mu bezpieczeństwo rozumiane jako realizacja wewnątrzgeneracyjnej³⁴ i międzygeneracyjnej sprawiedliwości społecznej.

Prezentowane w opracowaniu dwa modele podejścia do rozwoju społeczno-gospodarczego są w gruncie rzeczy alternatywnymi sposobami pojmowania i przewidywania współczesnych problemów społecznych oraz kryzysu ekologicznego. Społeczna gospodarka rynkowa, powstała jako reakcja na historyczne warunki zaistniałe po drugiej wojnie światowej, kładzie szczególny nacisk na mechanizmy wolnego rynku, wolność jednostki, a jednocześnie zapewnienie określonego, wysokiego poziomu rozwoju społeczeństwa jako organizmu. W takie zadanie wpisany jest problem rozwiązywania kwestii środowiskowych przez rozszerzenie modelu do ekologicznej społecznej gospodarki rynkowej, który może być pojmowany jako modyfikacja, reakcja na zmieniające się warunki otoczenia dotychczasowych rozwiązań.

Szeroko pojęty kryzys ekologiczny, stojący u podstaw stworzenia koncepcji zrównoważonego rozwoju, przesuwając akcenty na efektywność ekologiczną, uwzględniając wszelako harmonizację elementów macierzy ekonomiczno-społeczno-ekologiczno-przestrzennej. Ze względu na określone dylematy rozwoju, jego hamulce – ograniczoność przestrzeni, szczupłość zasobów naturalnych – czy też wzrost samoświadomości ekologicznej oraz nowych wzorców konsumpcji i produkcji, zrównoważony rozwój daje szersze spojrzenie również na problematykę

³³ Ujęcie zoperacjonalizowane trwałości jako konieczności zachowania odpowiedniej jakości środowiska, w tym jego zasobów i użytków pozaekonomicznych, dla przyszłych generacji oraz konieczności zabezpieczenia zasobów podstawowych surowców, w tym zwłaszcza nośników energii, na potrzeby wzrostu gospodarczego w przyszłości prezentują B. Fiedor, S. Czaja w: *Podstawy badania trwałości wzrostu we współczesnej ekonomii, ze szczególnym uwzględnieniem problemu trwałości kapitału naturalnego i sprawiedliwości międzygeneracyjnej*, [w:] *Problemy trwałego rozwoju (sustainable development). Sympozjum Naukowe AE Wrocław i Uniwersytetu w Münster*, red. B. Fiedor, Sobótka–Wrocław 2000, s. 20.

³⁴ To pojęcie można rozumieć jako niwelację różnic w rozwoju regionalnym, dysproporcji bytowych i różnic w dostępie do edukacji.

społeczną, wyznaczając nowe warunki brzegowe dla dalszego wzrostu. Kwestia przypisania państwu roli podmiotu aktywnej polityki gospodarczej, społecznej i ekologicznej jest stawiana w obydwu rozwiązaniach; zarówno w społecznej gospodarce rynkowej, jak i w koncepcji zrównoważonego rozwoju granice tej interwencji są opisane funkcją efektywności i realizacji zamierzonych celów.

Choć historycznie wcześniejsza, społeczna gospodarka rynkowa, w wersji rozszerzonej – ekologicznej SGR – stanowi w istocie pewną formę realizacji idei zrównoważonego rozwoju. Będąca w centrum zainteresowań SGR sprawiedliwość społeczna może być postrzegana przez pryzmat sprawiedliwości międzygeneracyjnej. Traktowanie państwa w tym modelu jako swoistego „korektora” efektów zewnętrznych jest zbieżne z funkcją państwa w modelu zrównoważonego rozwoju. Zobowiązania socjalne państwa, związane z zabezpieczeniem równości szans wszystkich obywateli w zakresie dostępu do podstawowych dóbr i usług ekonomicznych oraz czynników produkcji, wpisuje się dokładnie w holistyczną optykę modelu zrównoważonego rozwoju, dbającego o harmonijny wzrost ładu społecznego na tle pozostałych elementów – ekologicznego, ekonomicznego i przestrzennego, w perspektywie długoterminowej. Warto również zwrócić szczególną uwagę na wartości ekologiczne *sensu largo*. Postrzegać je należy jako tę część wartości tworzących system społeczny, która współwarunkuje zasadę sprawiedliwości społecznej. Kwestia odpowiedniej jakości środowiska przyrodniczego czy dostępu do surowców naturalnych musi być postrzegana przez pryzmat ekonomicznej efektywności, a jednocześnie musi być elementem zapewniającym możliwość rozwoju „jakościowego”, także w odniesieniu do przyszłych pokoleń.

Literatura

- Bajerowski T., *Obraz rozwoju zrównoważonego w portretach fazowych*, [w:] *Sterowanie ekorozwojem*, red. B. Poskrobko, Wydawnictwo Politechniki Białostockiej, Białystok 1998.
- Balcerowicz L., *Niemcy: od gospodarki „społecznej” do „przesocjalizowanej”*, Warszawa 1997.
- Bojarski W., *Koncepcja badań nad zharmonizowanym rozwojem społeczno-gospodarczym z poszanowaniem dóbr przyrody*, [w:] *Problemy rozwoju społeczno-gospodarczego z poszanowaniem dóbr przyrody*, „Biuletyn Komitetu Ochrony Środowiska PAN”, Wrocław–Warszawa 1988.
- Borys T., *Teoretyczne aspekty konstruowania wskaźników ekorozwoju*, [w:] *Sterowanie ekorozwojem*, red. B. Poskrobko, Wydawnictwo Politechniki Białostockiej, Białystok 1998.
- Czaja S., Becla A., *Podstawy procesów gospodarowania*, AE, Wrocław 2002.
- Czaja S., Fiedor B., *Społeczna ekologiczna gospodarka rynkowa jako koncepcja współczesnej polityki ochrony środowiska (na przykładzie Niemiec)*, [w:] *Socjalna gospodarka rynkowa – jak to robią Niemcy?*, Fundacja im. Friedricha Eberta, Warszawa 1992.
- Czech A., *Repetitorium z ordoliberalizmu*, [w:] *Gospodarka w obliczu globalizacji – przegląd wybranych zagadnień*, red. K. Jędralska, L. Żabiński, PTE, Katowice 2003.

- Dobrzański G., *Dylematy trwałego rozwoju*, [w:] *Sterowanie ekorozwojem*, red. B. Poskrobko, Wydawnictwo Politechniki Białostockiej, Białystok 1998.
- Dubiel K., *Uwarunkowania przyrodnicze w planowaniu przestrzennym*, Wydawnictwo Ekonomia i Środowisko, Białystok 1998.
- Famielec J., Górka K., *Polityka ochrony środowiska*, [w:] *Socjalna gospodarka rynkowa – jak to robią Niemcy?*, Fundacja im. Friedricha Eberta, Warszawa 1992.
- Fiedor B. (red.), *Podstawy ekonomii środowiska i zasobów naturalnych*, C.H. Beck, Warszawa 2002.
- Fiedor B., Czaja S., *Podstawy badania trwałości wzrostu we współczesnej ekonomii, ze szczególnym uwzględnieniem problemu trwałości kapitału naturalnego i sprawiedliwości międzygeneracyjnej*, [w:] *Problemy trwałego rozwoju (sustainable development)*. Symposium Naukowe AE Wrocław i Uniwersytetu w Münster, red. B. Fiedor, Sobótka–Wrocław 2000.
- Fiedor B., Jończy R., *Koncepcja rozwoju zrównoważonego i samopodtrzymującego się a globalne problemy ekologiczne*, [w:] *Ekologiczne aspekty rozwoju społeczno-gospodarczego*, red. J. Jagas, Opole 2001.
- Klimczak B., *Ład ekonomiczny w encyklice „Centesimus annus” a społeczna gospodarka rynkowa*, [w:] *Socjalna gospodarka rynkowa. Materiały konferencji naukowej Instytutu Ekonomii Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu*, Sosnowka 1993, s. 68-69.
- Kopczyńska D., *Spółeczna gospodarka rynkowa w założeniach i w mentalności*, [w:] *Socjalne aspekty społecznej gospodarki rynkowej*, red. E. Okoń-Horodyńska, AE, Katowice, 1996.
- Kroger R., *Granice państwa socjalnego w czasach globalizacji – z perspektywy niemieckiej*, [w:] *Współczesna społeczna gospodarka rynkowa. IV Forum Gospodarcze Polska–Niemcy. Spotkania 2000. Polityka i Gospodarka*, Warszawa 2000.
- Luhmann N., *Die Wirtschaft der Gesellschaft*, Suhrkamp, Frankfurt/M. 1988.
- Misala J., *Socjalna gospodarka rynkowa a uczestnictwo Niemiec w międzynarodowym podziale pracy*, [w:] *Współczesna społeczna gospodarka rynkowa. IV Forum Gospodarcze Polska – Niemcy. Spotkania 2000 „Polityka i Gospodarka*, Warszawa 2001.
- Müller-Armack A., „Soziale Marktwirtschaft. Handwörterbuch der Sozialwissenschaften” 1956, t. IX.
- Osadnik M., *Znaczenie społecznych wymiarów transformacji systemowej dla przyszłości krajów posocjalistycznych*, [w:] *Socjalne aspekty społecznej gospodarki rynkowej*, red. E. Okoń-Horodyńska, AE, Katowice 1996.
- Piontek B., *Koncepcja rozwoju zrównoważonego i trwałego Polski*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2002.
- Poskrobko B., *Zarządzanie środowiskiem*, PWE, Warszawa 1998.
- Skarżyński R., *Państwo i społeczna gospodarka rynkowa – główne idee polityczne ordoliberalizmu*, Instytut Studiów Politycznych PAN, Warszawa 1994.
- Smejda M., *Neoliberalizm czy neokeynesizm?*, [w:] *Spółeczna gospodarka rynkowa – szanse realizacji w Polsce*, red. E. Okoń-Horodyńska, AE, Katowice 1992.
- Swadźba S., *Granice socjalnych możliwości społecznej gospodarki rynkowej. Wnioski dla Polski*, [w:] *Socjalne aspekty społecznej gospodarki rynkowej*, red. E. Okoń-Horodyńska, AE, Katowice 1996.
- Szwedowski S., *Polityka społeczna w dziedzinie rozwoju kształcenia i nauki*, [w:] *Socjalne aspekty społecznej gospodarki rynkowej*, red. E. Okoń-Horodyńska, AE, Katowice 1996.
- Thieme M.J., *Spółeczna gospodarka rynkowa*, C.H. Beck, Warszawa 1995.
- Zegar J.S., *Kierowanie zrównoważonym rozwojem społeczno-gospodarczym (ekorozwojem)*, Monografie i Opracowania 522, Szkoła Główna Handlowa w Warszawie, Warszawa 2003.

THE MODEL OF SOCIAL MARKET ECONOMY AND THE IDEA OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT

Summary

The article presents some basic issues connected with the role of the government in the development in the light of social market economy and the idea of sustainable development. It is shown that it plays most important part in the field such as environmental policy and in solving social problems (i.e. the exclusion of some market participants or society members). In this context the main question is: How to harmonize the government actions with the postulate of free market?

The analysis carried out by the author proves that the model of social market economy (although, from the historical point of view, earlier) could be a form of sustainable development demands realization.

Mgr Katarzyna Nowak jest pracownicą Katedry Ekonomii Ekologicznej Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu.